

MỘT SỐ NHẬN XÉT VỀ PHONG TRÀO ĐÔNG DU Ở NAM KỲ ĐẦU THẾ KỶ XX

Phạm Đức Thuận

Khoa Sư phạm, Trường Đại học Cần Thơ

Email: pdthuan@ctu.edu.vn

Ngày nhận bài: 16/10/2017; ngày hoàn thành phản biện: 3/01/2018; ngày duyệt đăng: 8/6/2018

TÓM TẮT

Phong trào Đông Du là một hoạt động nổi bật trong phong trào yêu nước ở Việt Nam đầu thế kỷ XX dựa trên nền tảng xu hướng Duy Tân đất nước do Phan Bội Châu lãnh đạo. Ở Nam Kỳ, phong trào Đông Du có vị trí, ý nghĩa lịch sử quan trọng, có những nét đặc trưng và là điểm nhấn trong phong trào yêu nước chống Pháp của nhân dân Việt Nam đầu thế kỷ XX.

Bài viết này đề cập đến một số nét riêng của phong trào Đông du ở Nam Kỳ, trong so sánh với phong trào ở Bắc Kỳ và Trung Kỳ. Qua đó, làm rõ một số đóng góp của phong trào Đông Du đối với hoạt động kháng Pháp của nhân dân Nam Kỳ đầu thế kỷ XX.

Từ khóa: Phong trào Đông Du, Nam Kỳ, đầu thế kỷ XX.

1. VÀI NÉT VỀ PHONG TRÀO ĐÔNG DU Ở NAM KỲ

Tháng 5/1904, Phan Bội Châu, Cường Để, Nguyễn Thành và hơn 20 đồng chí thành lập một tổ chức là Duy Tân Hội với mục đích đánh đuổi thực dân Pháp, giành lại độc lập cho Tổ quốc. Ngay khi thành lập, Duy Tân Hội đề ra kế hoạch 3 điểm:

- (1) Mở rộng thế lực của Hội về người và tài chính.
- (2) Xúc tiến công việc chuẩn bị bạo động.
- (3) Trù liệu việc cử người xuất dương cầu viện.

Việc xuất dương cầu viện đã được các sĩ phu thời bấy giờ đề cập, tuy nhiên trước việc nhà Thanh đầu hàng các nước phương Tây và sự phân chia lãnh thổ của các nước lớn diễn ra khắp Châu Á đã khiến các nhà Nho đương thời đứng trước sự hoài nghi vào các thế lực bên ngoài. Trong bối cảnh đó, sự lớn mạnh của Nhật Bản với “kỳ tích” đánh bại Nga trong chiến tranh Nga – Nhật (1904 - 1905) đã làm cho các sĩ phu Việt Nam đương thời ngưỡng mộ, theo lời Tiểu La Nguyễn Thành thì: “*nước Tàu hiện nay quốc thể đã suy hèn, cứu mình không xong thì cứu được ai. Duy nước Nhật Bản là một*

Một số nhận xét về phong trào Đông Du ở Nam Kỳ đầu thế kỷ XX

nước tân tiến ở trong nòi giống da vàng mới đánh được Nga, dã tâm đang hăng lắm. Tới đó, đem hết lợi hại tỏ với nó, tất nó ứng viện cho ta. Nếu nó không xuất binh nữa mà (ta tới) mượn tư lương mua khí giới, tất có thể dễ lắm..." [2, tr. 77]. Dựa trên gợi ý của Nguyễn Thành, Phan Bội Châu cùng với Đặng Tử Kính và Tăng Bạt Hổ lên đường sang Nhật vào ngày 23/2/1905. Tại Nhật Bản, Phan Bội Châu được gặp Bá tước Okuma Shigenobu (Đại Ôi Trọng Tín) và Thủ tướng Inukai Tsuyoshi (Khuyến Dưỡng Nghi), ông đề nghị Nhật Bản giúp đỡ Việt Nam vũ trang đánh Pháp nhưng bị khước từ. Khi bị khước từ, Phan Bội Châu nhận ra rằng *"nước ngoài dù là đồng văn, đồng chủng cũng không thể đem quân của họ để giải phóng nước ta được; và rằng, nếu họ có làm thì cũng vì một âm mưu nào đó thậm chí chính họ sẽ đem theo mối họa cho một nước khác. Từ đó, Phan Bội Châu chuyển hướng tư tưởng, chú trọng vào việc xây dựng thực lực, vì chỉ khi dựa vào thực lực của chính mình mới có thể mưu đồ được cuộc giải phóng cho mình"* [5, tr. 184]. Với chuyển biến tư tưởng này của Phan Bội Châu thì việc đi cầu viện quân sự đã biến thành một phong trào xuất dương du học sôi nổi, gọi là phong trào Đông Du từ năm 1905 đến năm 1909.

Dưới sự lãnh đạo của Phan Bội Châu và ảnh hưởng của Cường Để, phong trào Đông Du nhanh chóng lan rộng khắp Bắc, Trung, Nam. Ở Nam Kỳ, ngay từ khi lập Duy Tân Hội, Tiểu La Nguyễn Thành đã hướng Phan Bội Châu về tiềm lực của Nam Kỳ: *"sắp tính việc lớn phải có một món kim tiền thật to, mà kho kim tiền nước ta thật chỉ là Nam Kỳ"* [2, tr. 66]. Khi hoạt động ở Nhật, phong trào Đông Du gặp rất nhiều khó khăn về vấn đề kinh phí, tưởng chừng không thể duy trì thì may mắn là Phan Bội Châu gặp được Trần Chánh Tiết (có tư liệu gọi là Trần Chánh Tuyết) là con của Trần Chánh Chiếu, một nhà tư sản có tiếng ở Nam Kỳ. Theo gợi ý của Phan Bội Châu, Trần Chánh Tiết bí mật gửi các tài liệu tuyên truyền chống Pháp về gia đình và mời Trần Chánh Chiếu sang Hương Cảng. Sau chuyến đi Hương Cảng về, Trần Chánh Chiếu lập Minh Tân công nghệ xã và khách sạn Nam Trung, bên ngoài là làm kinh tế, nhưng bên trong là nơi gặp gỡ của những người yêu nước và vận động cho phong trào Đông Du. Từ khi có sự tham gia của Trần Chánh Chiếu, phong trào Đông Du ở Nam Kỳ phát triển mạnh với hàng trăm nghìn đồng được gửi sang Nhật, phong trào Đông Du đón nhận hàng loạt du học sinh đến từ Nam Kỳ với hơn 50% tổng số du học sinh. Cùng với Trần Chánh Chiếu, lúc này ở Gia Định, Nguyễn An Khương lập Chiêu Nam lâu để làm nơi đưa rước thanh niên xuất dương sang Nhật du học. Và ở Cần Thơ, Nguyễn Thần Hiến cũng đã thành lập Khuyến du học hội để cổ vũ và vận động thanh niên miền Nam sang Nhật du học. Sự phát triển mạnh mẽ của các tổ chức vận động ủng hộ phong trào Đông Du ở miền Nam từ đầu năm 1907 còn nhận được sự tiếp sức của các nhân sĩ trong vùng như: Nguyễn Quang Diêu (Cao Lãnh), Đặng Thúc Liêng (Sa Đéc), Nguyễn Háo Vĩnh (Cần Thơ),... Số lượng du học sinh miền Nam đã vượt lên dẫn đầu và hơn tổng số của miền Bắc và miền Trung cộng lại. Vào tháng 5/1908, Nam Kỳ có số du học sinh lên đến hơn 100 người, riêng tỉnh Vĩnh Long đóng góp 23 người, là tỉnh có số du học sinh đông đảo nhất trong phong trào Đông Du chỉ sau Nghệ An với những nhân

vật như Trần Văn An, Lâm Bình, Hoàng Văn Cát, Trần Văn Định, Lâm Cần, Lý Liễu, Đặng Bình Thành, Hoàng Quang Thành, Trương Duy Toàn,... những chí sĩ ở Nam Kỳ có công đóng góp tài lực cho phong trào Đông Du như Nguyễn Thần Hiến, Nguyễn Háo Vĩnh, Trần Chánh Chiêu, Nguyễn Quang Diêu, Nguyễn An Khương đã đưa phong trào ngày càng phát triển và gây tiếng vang lớn trên đất Nam Kỳ [4, tr. 71 – 72].

Bảng thống kê số du học sinh trong phong trào Đông Du

Nam Kỳ		Trung Kỳ		Bắc Kỳ	
Tỉnh	Số lượng	Tỉnh	Số lượng	Tỉnh	Số lượng
Vĩnh Long	23	Thanh Hóa	05	Hà Nội	06
Đồng Tháp	09	Nghệ An	32	Hà Tây	04
Trà Vinh	03	Hà Tĩnh	13	Nam Định	08
Cần Thơ	02	Huế	02	Thái Bình	01
Kiên Giang	02	Quảng Nam	07	Bắc Ninh	04
Gia Định	04	Quảng Ngãi	03	Hung Yên	02
Long An	01	Bình Định	01	Hải Phòng	01
Chưa xác định được tỉnh	03	Chưa xác định được tỉnh	04	Chưa xác định được tỉnh	07

Nguồn: Nguyễn Thúc Chuyên (2007), 157 nhân vật xuất dương trong phong trào Đông Du, Nxb Nghệ An, Nghệ An.

Để xóa bỏ phong trào Đông Du, Pháp ký với Nhật một hiệp ước, theo đó Pháp đồng ý cho Nhật vào buôn bán ở Nam Kỳ, đổi lại Nhật phải trục xuất các nhà Nho yêu nước Việt Nam, giải tán trường học Đông Á Đông văn thư viện nơi các du học sinh Việt Nam học tập, trục xuất Phan Bội Châu và Cường Để. Dưới sự cầu kết của Pháp và Nhật, tháng 10/1908, phong trào Đông Du tan rã¹.

Như vậy, phong trào Đông Du với sự đóng góp rất lớn của nhân dân Nam Kỳ đã không thành công, tuy nhiên phong trào này có ý nghĩa lịch sử quan trọng đối với lịch sử Việt Nam giai đoạn cận đại, đó là: *“hoạt động chống chủ nghĩa thực dân trên nền tảng xu hướng duy tân trong phong trào yêu nước và cách mạng ở nước ta đầu thế kỉ XX. Đây là biểu hiện của một cuộc canh tân về tư duy cứu nước, từ tư duy yêu nước truyền thống là bạo động để khôi phục độc lập đã chuyển sang tư duy cải cách, đổi mới, tranh thủ học tập tri thức mới tiến bộ, để cứu nước, cứu dân, mở ra con đường phát triển tự cường của dân tộc.*

¹ Theo Phan Lương Minh thì chính “những hoạt động của ông Trần Chánh Chiêu ngày càng bị thực dân Pháp bám sát, chúng điều tra đến lý lịch của các sinh viên Đông Du, rồi can thiệp với Bộ Ngoại giao Nhật để xin dẫn độ tất cả về Sài Gòn, với điều kiện Pháp sẽ nhường cho Nhật một số quyền lợi kinh tế. Vốn sẵn có ý định hiện diện tại Đông Dương với lý do bên ngoài là tìm kiếm những quyền lợi kinh tế, nên Nhật sẵn sàng ký ngay nghị định cho dẫn độ những người Việt Nam nào đang ở Nhật có tên trong danh sách theo dõi của Pháp. Đổi lại Pháp ký ngay một nghị định cho Nhật đưa một số phụ nữ vào Đông Dương hành nghề trong các nhà hàng khách sạn của người Nhật mở ra” [7].

Một số nhận xét về phong trào Đông Du ở Nam Kỳ đầu thế kỷ XX

Thông qua phong trào Đông Du, Phan Bội Châu đã chứng tỏ là một nhà duy tân tiên phong và triệt để” [5, tr. 186].

2. MỘT SỐ NHẬN XÉT VỀ PHONG TRÀO ĐÔNG DU Ở NAM KỲ

Thứ nhất, phong trào Đông Du ở Nam Kỳ có đóng góp quan trọng nhất về vật lực và nguồn nhân lực: So với các vùng miền khác ở Việt Nam thì Nam Kỳ thời thuộc Pháp là vùng đất trù phú và giàu có hơn cả, ở đây nhân lực và vật lực đều dồi dào so với Bắc Kỳ và Trung Kỳ. Ngay từ khi phát động phong trào Đông Du, Nguyễn Thành đã nhấn mạnh: “sắp tính việc lớn phải có một món kim tiền thật to, mà kho kim tiền nước ta thật chỉ là Nam Kỳ” [2, tr. 66]. Do đó, khi phong trào Đông Du gặp khó khăn, sự can thiệp về tài chính của những nhà tư sản Nam Kỳ như Trần Chánh Chiếu và Nguyễn Thần Hiến đã giúp cho phong trào Đông Du nguồn kinh phí quan trọng. Chẳng hạn, trường hợp của Nguyễn Thần Hiến, ông góp đến 20.000 đồng Đông Dương (tương đương hàng trăm lượng vàng thời bấy giờ) [4]. Riêng Trần Chánh Chiếu thì xây dựng Minh Tân công nghệ xã, Minh Tân khách sạn, Nam Trung khách sạn... để kinh doanh và đóng góp tài chính cho phong trào Đông Du [8], [9]. Về nhân lực, nhân dân Nam Kỳ đã đóng góp to lớn, cụ thể năm 1907 số du học sinh Nam Kỳ chỉ là 40 người so với Bắc Kỳ và Trung Kỳ là 60 người, thì đến tháng 5/1908 số du học sinh ở Nam Kỳ lên đến 100 người, bằng cả số du học sinh Bắc Kỳ và Trung Kỳ cộng lại².

Như vậy, có thể nhận thấy rằng, nếu phong trào Đông Du khởi phát ở miền Trung và miền Bắc thì nơi giúp đỡ tài lực, vật lực và đóng góp nguồn nhân lực nhiệt liệt nhất cho phong trào Đông Du là vùng đất Nam Kỳ. Vì lẽ đó, có thể nói rằng Nam Kỳ tuy không là cái nôi của phong trào Đông Du nhưng chính ở Nam Kỳ, phong trào Đông Du đã diễn ra sôi nổi nhất và có sự đóng góp rất quan trọng.

Thứ hai, phong trào Đông Du ở Nam Kỳ chú trọng yếu tố duy tân đất nước, phát triển kinh tế và học thuật: Phong trào Đông Du là một bộ phận của phong trào yêu nước Việt Nam đầu thế kỷ XX, chính vì vậy mà yếu tố vận động đấu tranh bạo động trong phong trào Đông Du là nổi bật. Vì lẽ đó mà những chí sĩ Trung Kỳ, Bắc Kỳ tham gia phong trào Đông Du như Nguyễn Thúc Canh, Lê Khiết, Nguyễn Điền, Lương Ngọc Quyến, Hồ Học Lãm,... đều là những chí sĩ cách mạng có xu hướng bạo động và chuyên tâm học về quân sự. Về sau một số nhân vật trở thành những nhà cách mạng trong hoạt động của *Việt Nam Quang phục hội*. Riêng đối với các chí sĩ Nam Kỳ, phần lớn trong quá trình học tập chú trọng nội dung duy tân kinh tế của Nhật, qua đó tính kế duy tân lâu dài, các khuynh hướng đó có thể bắt gặp qua trường hợp của Trần Chánh Chiếu, Đặng Thúc Liêng, Nguyễn Thần Hiến, Nguyễn Như Bích, Trương Duy Toàn, Nguyễn

² Theo Phan Bội Châu thì: “thực số này tôi chưa nhớ được chắc chắn, nhưng đạt ước hơn 200 người, học sinh Nam Kỳ ước hơn 100, học sinh Trung Kỳ ước 50, học sinh Bắc Kỳ ước hơn 40 người” [1, tr. 154].

Háo Vĩnh, Nguyễn Quang Diêu, Lý Trung Chánh [4, tr. 76]. Những chí sĩ đất Nam Kỳ bên cạnh hỗ trợ nguồn kinh phí cho phong trào Đông Du còn là những người tích cực tham gia các cuộc vận động cách mạng hậu phong trào Đông Du. Một số người trở thành nhà văn, nhà thơ, nhà kinh doanh, nhà báo, thầy dạy học, một số nhân vật sau này còn trở thành những yếu nhân của Đạo Cao Đài như trường hợp của Trương Duy Toàn, Phan Văn Tòng³, Nguyễn Quang Diêu... tiếp tục đấu tranh chống Pháp theo hình thức bất bạo động. Như vậy, có thể nhận thấy một nét rất đặc sắc của phong trào Đông Du ở Nam Kỳ chính là những tư tưởng chủ đạo canh tân đất nước, không vội vàng trong bạo động cách mạng.

Thứ ba, phong trào Đông Du ở Nam Kỳ thể hiện rõ nét “ cá tính Nam Bộ”: Trong trao đổi với Phan Bội Châu về địa bàn hoạt động và nguồn lực cho cách mạng, Nguyễn Thành đã chỉ ra một nét rất Nam Bộ như sau: *“khai thác Nam Kỳ là công đức của triều Nguyễn, nhân tâm trong ấy còn yêu mến nhà Nguyễn lắm. Vua Gia Long lấy lại nước là nhờ tài lực ở trong ấy. Bây giờ nếu ta tìm được chính dòng Gia Long đặt làm mình chủ hiệu triều Nam Kỳ tất ảnh hưởng mau lắm”* [2, tr. 66]. Ở vùng đất Nam Kỳ, người dân “trọng nghĩa, khinh tài”, từ khi tiến hành mở đất họ vốn yêu mến các Chúa Nguyễn và Vương triều Nguyễn vì có công khai phá vùng đất Nam Bộ và thiết lập bộ máy quản lý hành chính nơi đây. Tuy nhà Nguyễn đã thất bại trong cuộc chiến với Pháp, khiến cho đất nước trở thành thuộc địa của Pháp, nhưng ở Nam Kỳ, một bộ phận người dân vẫn kính trọng nhà Nguyễn. Chính vì điều này mà có thể nhận thấy trong phong trào Đông Du, nếu các du học sinh ở Trung Kỳ và Bắc Kỳ xem Phan Bội Châu là lãnh đạo thì các du học sinh Nam Kỳ lại xem hoàng thân Cường Để là lãnh đạo⁴ [4] [7].

Cá tính Nam Bộ “trọng nghĩa, khinh tài” còn thể hiện rõ nét trong những hỗ trợ tài chính cho phong trào Đông Du của Nguyễn Thần Hiến, Trần Chánh Chiếu... Một chi tiết đáng chú ý là khi Hoàng Quang Thành và Đặng Bình Thành⁵ (người Vĩnh Long) bị Pháp bắt khi vừa về Nam Kỳ nhận tiền quyên góp cho phong trào Đông Du, thì cũng là lúc phong trào Đông Du lâm vào bế tắc và tan rã. Những hoạt động của các chí sĩ Nam Kỳ cho thấy những nét riêng của phong trào Đông Du ở Nam Kỳ, trong đó những “ cá tính Nam Bộ” được thể hiện rõ nét.

³ Phan Văn Tòng có phẩm vị Giáo tông Cao Đài Tiên Thiên, bị Pháp đày ra Côn Đảo từ năm 1940 đến 1945.

⁴ Theo nhà nghiên cứu Trương Ngọc Tường trong buổi Tọa đàm về phong trào Đông Du ở Vĩnh Long tháng 9/2017 thì vào năm 1913, sau khi phong trào Đông Du thất bại, Hoàng thân Cường Để về Vĩnh Long, tại đây ông đã nhận được tiền quyên góp đến 5 vạn đồng. Như trường hợp ông phú hộ Lâm Bình có hai con tham gia phong trào Đông Du là Lâm Tý và Lâm Căn (từng quyên góp 2.000 đồng Đông Dương cho phong trào Đông Du) đã quyên nửa năm hoa lợi hơn một vạn bạc cho Hoàng thân Cường Để hoạt động cách mạng. Nhân dân huyện Tam Bình còn bày hương án bái lạy Hoàng thân Cường Để theo lễ quân thần.

⁵ Đặng Bình Thành sau bị Pháp đày ra Côn Đảo và mất tại đây.

3. KẾT LUẬN

Phong trào Đông Du là một bộ phận của phong trào yêu nước Việt Nam đầu thế kỷ XX dựa trên nền tảng xu hướng Duy Tân đất nước mà người lãnh đạo là nhà cách mạng vĩ đại Phan Bội Châu. Phong trào lan rộng và có ảnh hưởng lớn đến cả 3 miền đất nước trong đó có vùng đất Nam Kỳ. Từ khi phong trào Đông Du được những chí sĩ ở Nam Kỳ hưởng ứng, nó đã có những bước chuyển biến quan trọng với những nhân vật có đóng góp rất lớn như Trần Chánh Chiếu, Nguyễn Háo Vĩnh, Nguyễn Thần Hiến, Nguyễn Quang Diêu, Trương Duy Toàn... Phong trào Đông Du ở Nam Kỳ đã thể hiện đậm nét tư tưởng cứu nước, canh tân đất nước của những nhân dân Nam Bộ trong phong trào chống Pháp đầu thế kỷ XX. Phong trào tuy thất bại do nhiều nguyên nhân khác nhau nhưng những ý nghĩa và bài học kinh nghiệm mà nó để lại là vô cùng to lớn. Có thể nhận thấy trong phong trào đấu tranh chống Pháp “hậu Đông Du” sau đó thì chính những du học sinh trong phong trào Đông Du đã nhanh chóng thích ứng, hòa vào các cuộc đấu tranh tiếp theo của dân tộc và có những đóng góp quan trọng vào sự nghiệp cách mạng.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1]. Phan Bội Châu (1990). *Phan Bội Châu niên biểu*, Nxb Thuận Hóa, Huế.
- [2]. Phan Bội Châu (1990). *Phan Bội Châu toàn tập – tập 6*, Nxb Thuận Hóa, Huế
- [3]. Nguyễn Thúc Chuyên (2007). *157 nhân vật xuất dương trong phong trào Đông Du*, Nxb Nghệ An, Nghệ An.
- [4]. Đoàn Lê Giang (2012). Các chí sĩ Đông Du Nam Kỳ hoạt động ở Nhật Bản, *Tạp chí Khoa học và Công nghệ Đại học Quốc gia Thành phố Hồ Chí Minh*, số X1, trang 69-77.
- [5]. Trương Công Huỳnh Kỳ (chủ biên) (2013). *Lịch sử Việt Nam cận hiện đại*, Nxb Đại học Huế, Huế.
- [6]. Đinh Xuân Lâm (2007). *Đại cương Lịch sử Việt Nam – tập 2*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
- [7]. Phan Lương Minh (2005). Nguyễn Háo Vĩnh – chiến sĩ phong trào Đông Du ở miền Nam, *Tạp chí Xưa và Nay*, số 246, tháng 10 – 2005.
- [8]. Sơn Nam (2009). *Phong trào Duy Tân ở Bắc Trung Nam, Miền Nam đầu thế kỷ XX, Thiên địa hội và cuộc Minh Tân*, Nxb Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
- [9]. Phạm Phúc Vĩnh (2017). *Phong trào Minh Tân ở Nam Kỳ đầu thế kỷ XX*, Nxb Đại học Quốc gia Tp Hồ Chí Minh, Tp Hồ Chí Minh.

SOME COMMENTS ON DONG DU MOVEMENT IN COCHINCHINA IN THE EARLY 20th CENTURY

Pham Duc Thuan

School of Education, Can Tho University

Email: pdthuan@ctu.edu.vn

ABSTRACT

Dong Du movement was a prominent activity in the patriotic movement in Vietnam in the early twentieth century, based on the trend "Duy Tan" led by Phan Boi Chau. In Cochinchina, the Dong Du movement played an important historic significance, which has been featured and highlighted in the anti-French patriotic movement of the Vietnamese people in the early twentieth century.

This article deals with some features of the Dong Du movement in Cochinchina in comparison with the Tonkin and Annam. Accordingly, we clarify some contributions of the Dong Du movement to anti-French activities of the Cochinchinese people in the early twentieth century.

Keywords: Cochinchina, Dong Du movement, the early twentieth century.

Phạm Đức Thuận sinh ngày 22/9/1987. Ông tốt nghiệp cử nhân chuyên ngành Sư phạm Lịch sử tại Trường Đại học Cần Thơ. Năm 2013, tốt nghiệp Thạc sĩ chuyên ngành Lịch sử Việt Nam tại Trường Đại học Sư phạm TP Hồ Chí Minh. Năm 2017, bảo vệ luận án Tiến sĩ chuyên ngành Lịch sử Việt Nam tại Trường Đại học Sư phạm, Đại học Huế. Từ năm 2010, ông giảng dạy tại Khoa Sư phạm, Trường Đại học Cần Thơ.

Lĩnh vực nghiên cứu: Lịch sử Việt Nam cận hiện đại.

